

А. О. Колесников (Ізмаїл)

УДК 811.161.2'28

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СЛОВОТВОРЕННЯМ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРКАХ

Українські південнобессарабські говірки (межиріччя Дністра і Дунаю – МДД) різні за своєю генезою новожитні мовно-територіальні утворення, що характеризуються строкатістю генетичних типів й мозаїчністю, подекуди утворюють й мікроареали. Наразі вони потребують докладного вивчення словотвірної підсистеми, зокрема іменникової, адже, функціонуючи близько 200 років у полілінгвальному середовищі, як і на інших рівнях, набули і продовжують набувати цікавих інноваційних рис, зберігаючи й архаїчні.

Іменникове словотворення в українській діалектології вивчали В. Німчук, З. Сікорська, Г. Аркушин, В. Захарків, Л. Дика, Г. Шумицька та ін. Особливості субстантивного словотворення південнобессарабських говірок розглядали А. Муқан і В. Дроздовський.

Завдання цієї статті – на основі спостережень над мовленням мешканців українських говірок ареалу та їхніх відповідей на спеціальну програму виявити ареально релевантні, генетично інформативні та динамічні риси іменникового словотвору українських говірок МДД.

Деякі словотвірні явища в іменниках закладено в питальник у зв'язку з тим, що на них було звернено увагу дотепер чи оцінено нами як потенційно генетично евристичні, ареально релевантні, або такі, що виявляють динаміку. Обговоримо лише ті моменти, де такі очікування частково виправдалися. Щодо низки інших зауважених раніше діалектних ознак субстантивної деривації (утворення слів-діалектизмів переважно за допомогою старих загальнослов'янських формантів [Дроздовський 1962б: 12] за наявності також іншомовних суфіксів [Муқан 1961: 157]; використання переважно суфіксального способу словотворення за невеликої кількості іменникових префіксів і обмеженої продуктивності ння [Муқан 1961: 159], хоча спостережений А. Муқан мікротопонім *Голо¹нуз'їука* дуже поширений в різнотипних (зокрема з південно-східною, північною основою і мішаних) говірках ареалу (Бр., Яр., Гн., Вип., Пк.2 та ін.); продуктивність суфіксів *-ар-*, *-ник-*, *-чик-*, *-к-а*, *-иц'-а*, *-ик-*, *-ак-*, *-ец'-*, *-ин-а* тощо [Дроздовський 1961: 143; Муқан 1961: 157]; часте засвідчення суфікса *-ар-* (*-ар'-*) в лексемах *до¹йар*, *сви¹нар* [Дроздовський 1962а: 115]; перевага суфікса *-ник-* в іменниках ч. р. на позначення сільськогосподарських приміщень типу *ко¹роуник*, *п¹тишник*, *пану¹шойник* [Дроздовський 1962б: 12]), – то і тепер можна відзначити їх часто очевидну, відносну ареальну інтегральність.

Наші спостереження, а подекуди й додаткова перевірка, підтвердили поширеність у говірках основної формації зафіксованих попередниками [Муқан 1960; Дроздовський 1961] позитивних та нульових діалектних явищ. З-поміж них: творення топонімічних назв

і жіночих імен по батькові з суфіксами *-овк-а*, *-овн-а* (*Нек¹расоўка*, *Пет¹роўка*; *Іваноўна*), що активізувалися як основні варіанти під впливом російської мови, відомі й іншим новожитим говіркам [Глуховцева 2005: 185]; творення здрібнених назв здебільшого за допомогою суфікса *-ік-* (*Боб¹'ік*, *Тол¹'ік*, *Вад¹'ік*); відсутність похідних із суфіксами *-енк-о*, *-чук-*, *-іўн-а* на означення сина чи дочки за професією батька на зразок *Ковал¹енко*, *Ковал¹'чук*, *Ковал¹'іўна*; невисока частотність іменників з суфіксом *-ишч-* (*ру¹чишче*); типовість похідних типу *бригад¹'ірша*, *у¹борчишч¹'а*, властивих російській дериваційній системі. Натомість відзначені дотепер суфікси *-ишк-*, *-ушк-* (*пал¹'тишко*, *Ми¹колушка*), як і фонетичне перетворення переважно запозиченого у складі похідних лексем з російської мови суфікса *-ш'ік-* на *-чик-* (*при¹йомчик*, *у¹борчшч¹'а*), пор. [Мукан 1961: 158 – 159], сьогодні зазвичай не спостережено. Останнє підтверджує й текстологічне дослідження однієї з говірок ареалу, де лексикалізовані деривати з суфіксами *-ушк-* трапляються нерегулярно (*матушка*, *бабушка*) і не визначають „обличчя” говірки [Делюсто 2010: 45 – 48].

На більшість говірок основної формації розповсюджується й помічене опущення у формі наз. відм. одн. суфікса *-ин-* у назвах осіб ч. р. за національністю (*липо¹ван*, *мо¹лдо¹ван*, *бол¹гар*) [Мукан 1961: 157; Делюсто 2010: 46], за наявності подекуди варіантів із суфіксом (*бол¹гарин*). Ця інтегративна риса, властива українському й російському мовленню ареалу, зумовлена тенденцією до вирівнювання основ у межах відмінково-числової парадигми іменника (наз. відм. множ. *мо¹лдо¹вани* – наз. відм. одн. *мо¹лдо¹ван*). Із нею пов'язане й послідовне уживання в МДД флексії *-іў* в род. відм. множ. таких іменників, адже в літературній моделі це закінчення властиве лексемам, що в одн. і множ. не відрізняються основами (*осетин*, *осетини* – *осетинів*), на протигагу тим, що диференціюються і мають нульове закінчення род. відм. множ. (*молдаванин*, *молдавани* – *молдаван*) [СУМ 2002: 320].

А. Мукан в українських наддунайських говірках відзначала спорадичну вживаність суфікса *-ишч-е*, характерного південно-східним говорам і літературній мові, і майже відсутність суфікса *-ис'к-о*, відомого в південно-західних говорах як засобу творення назв місцевостей та слів з відтінком згрубілості [Мукан 1961: 159]. Перевірені в іменниках *стра¹шилишче* (Нс., Плц., Віл., Пр.БД., Єл., Мл.2), *стра¹шил'ишче* (Скр., Вип.), *стра¹ховишче* (Мл., НЦ, Чист., Вол., СЦ, Ск., Мк., Соф., Тр., Мл.2), *стра¹ховис'ко* (Мп., Пб., Пк.2, Пл., Бл., Крн., Труд.), *стра¹х'ілишче* (Ну.), *стра¹шило* (Труд.) словотвірні суфікси з цим значенням не підтвердили їх спорадичності в ареалі. Крім того, часто зафіксовано заміну відповідних похідних субстантивів словосполученнями з прикметниками і прислівниками (*страш¹не* (зневажливий с. р.) – Пк., Лим., Гн., Ол., Сем., Мар.; *п'р'амо страшно* – Шр., *страш¹на / страш¹ний* – Пр.Тат., Сем., Мар.), рідше констатовано деривати з іншою мотиваційною базою (*пудж'ало* – Вс.; *опудало* – Уд.).

Маловживаними в говірках основної формації виявилися також похідні спільного роду з суфіксом *-ис'к-* на зразок *хлоп'чис'ко*, *д'ів'чис'ко*, що зауважувала й А. Мукан [Мукан 1961: 157]. Вони спорадично спостережені лише в говірках новішої формації (Плц., Мп., Пб., Соф., Мл.2, Вш.) та деяких (переважно окраїнних в ареалі) основної (Вол., Чист., Бл., Вип., Крн.). Похідні на *-ис'к-о* функціонують разом з іншими репрезентантами (*хлопчик*, *д'ів'ча*, *д'івчина* – Пб.; *хлопчик*, *д'івчинка* – Мл.2, Бл.; *хлопець*, *д'івчина*, *д'євочка*, *мал'чик* – Вип.; *хлопак* – Крн.). У мікросистемах з непередставленістю дериватів на *-ис'к-о* зафіксовано лише такі структури: *хлоп'чак*, *д'ів'ча* – Сф.; *хлопець*, *д'іўка* – Ну.; *хлопець*, *д'іўчина* – Пк.; *хлопчик*, *д'івчина* – НЦ; *хлопчик*, *д'ів'ча* – Труд., Дес., Стр.; *хлопчик*, *д'івчинка* – Віл., Пр.БД., Лим., Тр., Пр.Тат., Єл., Гн., Ол., Див.; *хлопчик*, *д'івченка* – СЦ; *хлопець*, *хлопчик*, *д'івчинка* – Шр.; *хлопець*, *д'івчина* – Мк., Уд., Кс.

Щодо засобів творення номенів угідь було зазначено: „У назвах на позначення ділянок поля після кукурудзи, проса, ячменю найбільш уживаний суфікс *-ишч-*: *прос'анишче*, *житнишче*, *папушойнишче*, *йач'м'инишче*” [Гриценко 1984: 79; Дроздовський 1961: 144; Мукан 1961: 159]. Спостережено також поодинокі факти „синкретизму репрезентантів семем ‘поле, засіяне...’ і ‘поле, після...’” (Нс., Яр.) [Гриценко 1984: 80]. Сьогодні ж програмою, подібно до інших українських новожитніх говірок [Глуховцева 2005: 301; к. 69], засвідчено зниження функційної активності подібних дериватів (лише – Рб., Пр.Тат., Лим.), що діалектоносії пояснюють зникненням цього виду діяльності (жито не вирощують, а тому і відповідна лексема відсутня), а діалектологи, крім цього, – співіснуванням у говірках різних синонімічних суфіксів, словосполучень, описових зворотів на позначення вказаних реалій [Гриценко 1984: 79; Тищенко 2003: 7 – 8]. Тому подекуди зафіксовано відомі українським говіркам [Тищенко 2003: 7 – 8] похідні з суфіксами *-ис'к-*, *-анк-*, а також використання назви самої рослини – форми *прос'анис'ко*, *житнис'ко* (Пл.), *прос'анка* (Єл.), *папушойа* (Лим.).

На позначення скошеного збіжжя локально реалізовано дериват *коше'лина* (Мл., Бл. (як паралель до *сол'ома* і *с'іно*), крім того, це похідне відоме й у Гн. (де так раніше казали на скошені пшеницю, жито) та деяким мовцям у Пл.). В окремих мікросистемах, зокрема північнобесарабської генези, засвідчено й репрезентант *кошо'лина* (*кошо'лина*, *с'іно* – Ну., Пк.), або на позначення скошених злакових рослин і трави використовуються інші слова, деривати, словосполучення семантично недиференційовано (*с'іно* – Вс., НЦ, Пк.2, Чист., Вол., Віл., Шр., Єл. тощо) і диференційовано (на позначення скошеної трави: *кошена тра'ва* – Мк., *с'кошена тра'ва* – Соф. *с'кос'ана тра'ва* на *с'іно* – Лим.; *с'косена тра'ва* – Ол.; *с'кос'ана тра'ва* – Уд.; *коше'ниц'а* – Тз.; *п'ласт'а* – Пб.).

Викладене дозволяє інтерпретувати похідні *кошелина*, *кошоліна* як генетичний і динамічний маркер буковинсько-подільського, а лексему *п'ласт'а* – закарпатського діалектних типів в ареалі.

Унаслідок перевірки локальним виявився й дериват *же^лн'ух* (Рл.1 – північнобесарабський тип) за більш поширеного *же^лних* (*же^лних*) – Нс., Пк.2, Чист., СЦ, Віл., Мк., Лим., Пр.Тат., Мл.2, Скр., *же^лн'іх* (*же^лн'іх*) – Вс., Ну., Мп., НЦ, Вол., Шр., Пр.БД., Тр., Єл., Пл.; *же^лн'іх* і *молодий* – Пк.).

Аналіз суфіксів віддієслівних іменників (питання 7)¹ продемонстрував не стільки саме їх генетичну евристичність (*с'івба* – Ну., Мп., Пб., НЦ, СЦ, Віл., Мк., Пр.БД., Лим., Тр., Пл. та ін.; *обробка* – Мп., СЦ, Віл., Пр.БД., Тр., Єл., Бл. тощо; *с'ійан'а* – Ск., Пр.Тат.), скільки тенденцію динаміки, що відповідає напрямку розвитку розмовного мовлення: уникнення таких іменників із заміною їх дієсловами, що є твірними для віддієслівних дериватів у літературній моделі (*час* / *в'ремн'а* / *пора обробл'ати земл'у*). Найчастіше зафіксовано безваріантні (*обробл'ати* – Вс., НЦ, Чист., Вол., Мк., Єл., Скр., Ол., Мар. та ін., *обробл'ат'* – Пр.БД., Лим., Пр.Тат. та ін.), а також варіантні конструкції (*обробл'ати* і *оброб'увати* – Ну.; *обробл'ати*, *обробл'ан'а* і *обробила* – Пк.; *обробл'ан'а*, *обробл'уван'а* і *обробл'ати* – Пл.; *обробл'ати* і *обробл'ан'а* – Нс.; *обробка* і *обробл'ати* – Мп., Пб., СЦ, Віл.; *оброблен'а* і *обробл'ати* – Ск. Окрім вже зауважених похідних та їх заміників-непохідних *с'ійат'* (Пр.Тат., Гн. тощо), *с'ійати* (Бл., Гн., Ол. та ін.), а також *прашу'ват'*, *копат'*, *орати*, *уби'рати* (Гн.), виявлено й модель прийняття запозичень з російської мови (*пос'ев* – Скр., Вс., Пк., Ол.; *пос'еу* – Бл.; *с'ев* – Єл.).

Щодо говірок основної формації ареалу, то і тепер частково справедливе твердження, що „в паралельних формах *руче^лн'ка* – *руче^лчка*, ... *головон'ка* – *головочка* переважають форми з суфіксами *-ечк-*, *-очк-*” [Дроздовський 1961: 143 – 144]; а з-поміж них превалює реалізація *-очк-*, зокрема й у випадках, де в літературній моделі маємо *-ечк-*. Демінутивні похідні з суфіксом *-очк-а* після шиплячих та [й] (*чашочка*, *книжочка*, *с'вашочка*, *коп'ійочка*) поряд з *-очок-* (<*-ок-ок*) (*сучочок*, *м'ішочок*) як аналогічні до *мисочка*, *л'ісочок* і паралельні з літературно нормативними відзначала А. Муқан [Муқан 1960]. Окрім поширених суфіксів *-очк-* і *-ечк-*, зафіксовано також лексикалізовану й позиційно зумовлену реалізацію *-учк-* (Скр., Бл.) як результат модифікованого уканням *-очк-*, що, на нашу думку, може інформувати про південно-західну, зокрема подільську генезу говірок [Залеський 1973], а також *-ічк-* (Шр., Див., Вип.). Локально зі значенням особи

¹ Зміст програми див.: Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка: монографія / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2015. – 676 с.

спостережено демінутивний суфікс *-ун'* (*чашечка*, *книжечка*, *свахун'а* – Гн.).

Реалізація цих репрезентантів у параметрах варіантності й лексикалізації щодо різних говірок неоднакова. Так, у частині мікросистем новішої та основної формації зафіксовано лише форми з суфіксом *-ечк-* (Плц., Мп., Пк.2, Чист., Вол., Пл., Уд., Сф. – *чашечка*, *книжечка*, *свашечка*, *коп'ійечка*; Ну. – *чашечка*, *книжечка*, *свашечка*; Крн. – *чашечка*, *книжечка*, *коп'ійечка*).

Лише форми на *-очк-а* – явище спорадичне (Км. – *чашочка*, *книжочка*, *коп'ійочка*), набагато частіше трапляються говірки, де на тлі лексикалізованого домінування суфікса *-очк-*, функціонують форми на *-к-а* і *-ечк-а*: Вс. – *чашочка*, *книжочка*, але *коп'ійечка*; Пк. – *чашочка*, *книжочка*, *коп'ійочка*, але *свашка*; Мк. – *чашочка*, *свашочка*, *коп'ійочка*, але *книжечка*. Іноді констатовано пропорційність розподілу форм з суфіксами *-очк-* і *-ечк-* (Ол. – *книжочка* і *книжка*, *коп'ійочка*, але *чашечка*, *свашечка*; Лим. – *книжочка*, *коп'ійочка*, але *чашечка*, *свашечка*; НЦ – *коп'ійочка*, але *чашечка*). Найчастіше на фоні домінантного суфікса *-ечк-* лексикалізовано реалізовано *-очк-* у похідних від *коп'ійка* (Пр.БД., Соф., Пр.Тат., Сем., Мар. – *чашечка*, *книжечка*, *свашечка*, але *коп'ійочка*; Пб. – *коп'ійочка*, але *книжечка*, *свашечка*; Мл.2 – *коп'ійочка* і *коп'ійечка*, але *чашечка*, *книжечка*, *свашечка*; СЦ, Ск. – *коп'ійочка*, але *чашечка*, *книжечка*), *книжка* (Тр. – *книжочка*, але *чашечка*, *коп'ійечка*, *свашечка*; Віл. – *книжочка* і *книжечка*, *чашечка*, *свашечка*), *сваха* (Єл. – *чашечка*, *книжечка*, *коп'ійечка*, але *свахочка*; Нс. – *чашечка*, *книжечка*, *коп'ійечка*, але *свашочка*). Як варіантні до інших побутують і форми з суфіксами *-ічк-* і *-учк-* (Шр. – *куп'ійочка* і *куп'ійечка*, *чаш'ічка*, *книж'ічка*, *свашка*; Див. – *чаш'ічка* і *чашечка*, *книж'ічка* і *книжечка*, *свашичка*, *коп'ійечка*; Вип. – *чашечка*, *книжечка*, *свашечка*, *коп'ійечка* і *коп'ійочка*, а також *сваш'ічка*; Скр. – *чашучка*, *книжучка* і *свашка*, *коп'ійка*; Бл. – *книжучка*, *чашечка* і *свашка*, *коп'ійка*).

На позначення молодої корови, яка не телілася, частіше використовуються спільні з літературною мовою деривати *телиц'а* (Нс., Мп., Чист., Ск., Віл., Мк., Мл.2), *теличка* (Соф., Вип.). У частині говірок зафіксовано репрезентанти *т'олка* (НЦ, СЦ, Бл., Ол., Кс.), *т'олочка* (Ну., Плц., Пр.БД., Лим., Єл., Гн.). В інших – зауважені лексеми, у яких можливі закономірні фонетичні модифікації, функціонують як варіантні: Вс., Вол. – *теличка*, *т'олка*; Пк.2, Шр., Пл. – *телиц'а*, *т'олка*; Пк. – *телица*, *т'олка*; Пб. – *телиц'а*, *теличка*; Тр., Уд. – *телиц'а*, *т'олка*, *теличка*; Пр.Тат., Скр. – *телиц'а*, *т'олочка*.

В. Дроздовський відзначав, що форми ч. р. рідко трапляються для позначення професії, спеціальності, роду діяльності осіб жіночої статі. У цих випадках уживані іменники з суфіксами *-к-*, *-ш-*, рідше – *-иц-*, *-их-*: *дохторка* (*-риша*, *-риц'а*), *фершалка* (*-лиц'а*), *учите"л'ка* (*-ша*), *бригадирша*, *агрономша*, *ўрачиха* та ін. А суфікс *-их-а* (*-іх-а*) поширений

також для утворення назв літніх жінок за іменем, прізвищем або прізвиськом чоловіка: *Андрейіха, Овшичиха, Максимчиха, Ткачєнчиха, Бузиха* [Дроздовський 1962б: 12 – 13]. Натомість А. Муқан, описуючи здатність таких дериватів позначати й жінок за професією чоловіка (*Тарасиха* – Труд.; *Яковєнчиха* – Кс. і *Ковалиха* – Вл.), констатує їхню малопродуктивність [Муқан 1961: 158]. На сучасному зрізі наші спостереження (*Ковалєнчиха, Яковєнчиха, Карпенчиха, Тарасєнч'іха, Білоусиха, Кимиха, Андрейіха*) і текстографічно уґрунтоване дослідження однієї говірки ареалу (*Бондарєнчиха*) [Делюсто 2010: 48] загалом заперечують малопродуктивність назв жінок за прізвищем чоловіка, частково підтверджуючи її щодо назв за іменем (де часто діє субстантивация присвійних прикметникових похідних: *Пет'іна, Пет'ова*). Крім того, подібні суфіксальні похідні від прізвищ, відомі й іншим говіркам [Дзензелівський 1953: 39]. Натомість лакунарними у діалектних мікросистемах є незмінювані іменники ж. р. на зразок *Бондарєнко*.

Окрім суфікса *-их*, із значенням назв жінок за прізвищем чоловіка засвідчено й суфікс *-к* (Єл. – *Родєнчучка, Ковалчучка, Мар. – Чу́мачка, Пб. – По́повичка*). Подекуди подібні похідні утворюються тільки від імені чоловіка (*Тарасиха* (< *Тарас*), *Андрейіха, Петриха* – Віл.), або від прізвища чоловіка чи батька (*Петренчиха* – Пр.БД.), або від їх імен (*Іваниха, Ми́рониха, Кимиха* – Мар.).

Щодо деяких похідних назв осіб із зауваженими суфіксами А. Муқан наголошувала: „З одного боку, вони зберігають своє колишнє значення – найменування жінки за професією або родом діяльності її чоловіка” (*прис'їдатил'ка* – Кс.; *бригад'їриша* – Пшт.); з іншого, – „ці ж іменникові утворення вживаються для найменування жінок за особистим соціальним станом”, професією, родом діяльності (*прис'їдатил'ка* – Кал.; *дохтурка* – Шв.; *огро́номша* – Шв., *агро́номша* – Бр.; *хви́ршалиц'а* – Сф.; *їрачиха* – Изм., Вл.), а також відзначала, що форми ж. р. утворюються як за допомогою питомих суфіксів *-к-а, -иц'-а*, так і тих, що постали, на її думку, внаслідок впливу російської мови, *-ш-а, -их-а* [Муқан 1961: 158]. Такий семантичний і формальний паралелізм цих похідних збережено й тепер, але частіше трапляються назви жінок за особистим соціальним станом, ніж за соціальним станом чоловіка. І хоч у сер. ХХ ст. стверджувалася активізація саме таких похідних на позначення жінок, останнє текстографічне дослідження свідчить, що назви осіб морфологічного ч. р. доволі часто можуть бути вживні як назви осіб жіночої статі, семантика ж. р. при цьому виражена синтаксично (*зруш'їком на комбайі робила; пішла работат' на ф'єрму осем'єнатором / а то'д'ї учо'чиком трохи*) [Делюсто 2010: 46]. Крім того, спостережено й похідні, що називають типово жіночі професії з морфологічним оформленням ж. р. на позначення чоловіка (*доїаркойу буу* – Рл.1).

Перевірка програмою суфіксів назв осіб ж. р. жіночої статі – дериватів від назв осіб ч. р. чоловічої статі з різними суфіксами та індеферентних до статі (л'ікар, врач, доктор – л'ікарка, врачиха, докторша, докторка, докториц'я), а також семантики похідних (бригадирка, бригадириша; приси́дател'ка, приси́дател'ша – жінка-бригадир чи голова, або дружина бригадира чи голови) засвідчила поширення дериватів із суфіксом *-ш-* на позначення жінок за власною професією. Причому в багатьох говірках, за домінування похідних із цим суфіксом, назв жінок за професією чоловіка не зафіксовано: Вс. – бригад'іриша, агрономша, агроном; Мп. – дохтурша, бригадир, агрономша; НЦ – приси́дател'ша, докторша, бригад'іриша, агрономша; Пр.БД. – приси́дател'ша, докторша, бригад'іриша, агрономша; Чист., Вол. – приси́дател'ша, врач'иха, бригад'іриша, агрономша; Мк. – докторша, бригад'іриша, агрономша; Тр. – врачиха, бригад'іриша, агрономша; Єл. – приси́дател'ша, врачиха, бригад'іриша, агрономша; Гн. – врач, врачиха, бригадир і бригадириша, агрономша; Ол. – приси́дател'ша, врачиха, хвел'ше'риц'я, бригад'іриша, агрономша. Для називання жінок за професією чоловіка використовують описові конструкції (Пр.Тат. – жінка – приси́дател'ша, врачиха, бригад'іриша, агрономша; дружина – ж'інка приси́дател'а). У деяких ДМ подібні номени також утворюються за допомогою суфікса *-ш-*: Віл. – жінка – приси́дател'ша, дохтурша, бригадириша, агрономша; дружина – ди́ректорша; Шр. – жінка – приси́дател'ша, дохто'риц'я, бригад'іриша, агрономша; дружина – ди́ректорша, директ'риса; Пк. – жінка – приси́дател'ша, доктор, медсест'ра, врач'иха, бригад'іриша, агрономша; дружина – ж'інка агронома, агрономша; СЦ – жінка – приси́дател'ша, врачиха, бригад'іриша, агрономша; але м'ерша – дружина м'ера (приси́дател'а). Зауважено також похідні від назв професій на позначення сина: Пк.2 – жінка – приси́дател', дохтур, врачиха, бригад'іриша, агрономша; син врача – врачин.

Наявність, рідше – домінування, похідних з суфіксом *-к-* стосується меншої кількості говірок. Частіше вони є назвами жінок за власною професією (Ну. – приси́дател'ка, докторша, бригад'іриша, агрономша; Пб. – л'ікарка, бригад'іриша, агрономша; Лим. – приси́дател'ка, дохтур, агроном; Мл.2 – приси́дател'ша, л'ікарка, л'ікарша, секретарша, бригад'ірка, агрономша). При цьому назвами жінки за професією чоловіка можуть бути й описові конструкції (Соф. – жінка – бригадир і бригадириша, агроном, л'ікарка; дружина – ж'інка ди́ктора, ж'інка бригадира; Скр. – жінка – приси́дател'ка, м'ед'ичка, бригад'іриша, агрономша; дружина – агрономова ж'інка). Випадки активності похідних із значенням дружини чоловіка певного роду занять рідкісніші: Пл. – жінка – приси́дател'ка; дружина – бригадириша, ча'банка, ковал'иха; Бл. – жінка – приси́дател' і приси́дател'ка, фел'шер, фел'ше'риц'я і фершалка, бригадир, агрономка; дружина – ди́ректорша, бригадириша; Мар. – жінка –

приси¹дат'ел'ка, врач, вра¹чиха, брига¹д'ір, агро¹ном; дружина – ди¹ректорша, агро¹номша, брига¹дириша).

Як раніше [Мукан 1961: 157], для творення назв за місцем проживання здебільшого вживаються субстантивовані прикметники: *кара¹гмец'к'і* (Труд.); *вилко¹с'ка* (Дес.) *висо¹чанс'к'і* (Гн.), *колба¹ри¹¹¹ск'і* (Ну.) *пет¹ро¹ус'к'і* (Пк., Ну.) тощо. Рідше використовуються інші синонімічні іменникові суфікси *-ан-, -ц- (-ец-)*: *негро¹вани* (Нг.), *золо¹кар'і¹ц'і* (Лм.), *кисли¹чани* (Кс.), *капр'і¹ор'ани* (Бл.), *скрива¹н'ани* (Скр., Бл.), *га¹санц'і* (Пшт.), *лацка¹ни* (Вс.), *фершампа¹носц'і* (Нс.), *плош¹чане, плош¹чанц'і* (Плц.), *струм¹ковц'і* (Стр.). Подекуди спостерігаємо паралелізм уживання зауважених моделей в одній говірці: *гурово¹йани, гурово¹йц'і, гурово¹йс'к'і* (Єл.) (< *Гурово¹йе*). Зафіксовано також унікальні суфікси *-ун-, -ен-*: *плахту¹ни* (Пл.), *золока¹рен'і* (Пр.Тат.) (< *Золо¹кари* – Лим.).

Отже, сучасне дослідження словотворення іменників українських говірок ареалу дозволило визначити динаміку зауважених раніше явищ та уточнити їхню роль як генетичних маркерів; підтвердило встановлену на основі морфологічних рис відмінність типів говірок не лише за генезою, але й динамікою.

Докладніше вивчення словотвірних діалектних явищ українських говірок МДД деталізує наявну класифікацію цих говірок, що постала переважно на підставі аналізу рис морфологічного рівня [Колесников 2015].

Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Вип. – Випасне; Віл. – Вільне; Вол. – Володимирівка; Крн. – Карналіївка; Мар. – Маразліївка; Мк. – Миколаївка; НЦ – Нова Царичанка; Пк.2 – Петрівка; Пп. – Попаздра; Пр.БД. – Приморське; Сем. – Семенівка; Соф. – Софіївка; СЦ – Стара Царичанка; Ск. – Старокозаче; Уд. – Удобне; Чист. – Чистоводне; Шр. – Широке; Татарбунарський р-н: Див. – Дивізія; Лим. – Лиман; Пр.Тат. – Приморське; Стр. – Струмок; Тр. – Трапівка; Тз. – Тузли; Саратовський р-н: Мл. – Молдове; Нг. – Негрове; Пл. – Плахтіївка; Рл.1 – Ройлянка; Яр. – Ярославка; Арцизький р-н: Вш. – Вишняки; Км. – Кам'янське; Мп. – Мирнопілля; Нс. – Новоселівка; Плц. – Плоцьк; Пб. – Прямобалка; Тарутинський р-н: Бл. – Благодатне; Вс. – Височанське; Гн. – Ганнівка (Височанська сільрада); Єл. – Єлизаветівка (Юр'ївська сільрада); Мл.2 – Малоярославець Другий; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка; Плач. – Плачинда; Скр. – Скриванівка; Кілійський р-н: Вл. – м. Вилкове; Дес. – Десантне; Лс. – Ліски; Труд. – Трудове; Шв. – Шевченкове; Ізмаїльський р-н: Изм. – м. Ізмаїл; Бр. – Броска; Кал. – Каланчак; Кс. – Кислиця; Пшт. – Першотравневе; Сф. – Саф'яни.

Література

Глуховцева 2005 – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.; **Гриценко 1984** – Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко ; відп. ред. І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1984. – 228 с.; **Делюсто 2010** – Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Делюсто Марина Сергіївна. – К., 2010. – 235 с.; **Дзензелівський 1953** – Дзензелівський Й. О. Особливості словотвору українських говірок Нижнього Подністров'я / Й. О. Дзензелівський // Діалектологічний бюлетень. – К., 1953. – Вип. IV. – С. 37 – 51; **Дроздовський 1961** – Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці X республік. діалектол. наради. – К., 1961. – С. 132 – 155; **Дроздовський 1962а** – Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук : 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – О., 1962. – 210 с.; **Дроздовський 1962б** – Дроздовський В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 661 „Языки народов СССР (украинский язык)” / В. П. Дроздовский. – К., 1962. – 27 с.; **Залеський 1973** – Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К. : Наук. думка, 1973. – 156 с.; **Колесников 2015** – Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : монографія ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 676 с.; **Мукан 1960** – Мукан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 661 / Мукан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.; **Мукан 1961** – Мукан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок / А. М. Мукан // Праці X республік. діалектол. наради. – К., 1961. – С. 156 – 168.; **СУМ 2002** – Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Гриценко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Гриценка. – 3-тє вид. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.; **Тищенко 2003** – Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 19 с.

Колесников А. О. Із спостережень над словотворенням іменників в українських південнобессарабських говірках

У статті розглянуто основні ареально релевантні, генетично евристичні та динамічні явища словотворення іменників в українських південнобессарабських говірках, які побутують в унікальному

полілінгвальному й полідіалектному середовищі – подекуди понад двісті років у контакті з переважно новожитніми говірками діалектів різносистемних мов (румунської, російської, болгарської, албанської, гагаузької, циганської). Описані явища виявлені автором на підставі спостереження над діалектним мовленням, а також на основі відповідей на спеціально укладену ним програму. Дериваційні ознаки іменника загалом підтверджують класифікацію українських говірок регіону, встановлену в результаті аналізу морфологічного рівня, де визначено говірки моногенні та полігенні. На тлі домінування в ареалі південнобессарабського мішаного діалектного типу серед моногенних розрізнені говірки з основою північнобессарабською (буковинсько-подільською), середньонадніпрянською, східнополіською, слобожанською, західнополіською, закарпатською. Окремі словотвірні риси увиразнюють протиставлення новожитніх південнобессарабських українських говірок основної і новішої формації.

Ключові слова: новожитня українська говірка, словотворення, іменник, діалектний тип, генетичні маркери, динаміка.

Колесников А. А. Из наблюдений над словообразованием имен существительных в украинских южнобессарабских говорах

В статье рассматриваются основные ареально релевантные, генетически эвристические и динамические явления словообразования имен существительных в украинских южнобессарабских говорах, функционирующих в уникальной полилингвальной и полидиалектной среде – местами более двухсот лет в контакте с преимущественно новожильческими говорами диалектов разносистемных языков (румынского, русского, болгарского, албанского, гагаузского, цыганского). Описанные диалектные явления открыты автором в результате наблюдений над живой диалектной речью, а также на основании ответов на специально составленную им программу. Деривационные признаки имени существительного, в общем, подтверждают классификацию украинских говоров ареала, созданную после анализа морфологического уровня, где различаются моногенетические и полигенетические говоры. На фоне доминирования в регионе южнобессарабского мешаного диалектного типа среди моногенетических различаются говоры с основой севернобессарабской (буковинско-подольской), среднеподнепровской, восточнополеской, слобожанской, западнополеской, закарпатской. Отдельные словообразовательные черты уточняют противопоставление новожильческих украинских южнобессарабских говоров основной и новейшей формации.

Ключевые слова: новожильческий украинский говор, словообразование, имя существительное, диалектний тип, генетические маркеры, динамика.

Kolesnykov A. O. From the observations of nouns' word-building in the Ukrainian South-Bessarabia dialects

The article deals with the basic area relevant genetic and dynamic phenomena of nouns' word-building in the Ukrainian South-Bessarabia dialects. Developing in the interferential sphere, having a considerable reduction, the Ukrainian dialects of this region, on the one hand save the language features of different genetic mothers' dialects, particularly archaic phenomena, which are native to dialectal archetype, on the other hand, they are characterized by the innovations, having been stimulated by specific being in this area. The purpose of the article is to investigate the peculiarities of nouns' word-building in dialectal speech and in the questionnaire answers of bearers. The problems of nouns' word-building in the Ukrainian South-Bessarabia dialects were studied by V. Drozdovsky, A. Mukan etc. Active transformation processes in the Ukrainian South-Bessarabia dialects cause a differentiation of polygenetic (origin from different dialects) and monogenetic (origin from one dialect) dialects. The derivational analysis confirmed this classification with the separation among the monogeneous (and with the monogeneous features) dialects the microsystems with North-Bessarabia, Zakarpatskiy, West-Polissya, East-Polissya, Middle-Dnieper, Slobozhanskiy background in the lateral multi-lingual and multi-dialectal area between the Danube and the Dniester rivers. The general tendency of the development of all dialectal types is adjusting to the West-Steppe South-Bessarabia type. According to the degree of reduction the stable dialects with low reduction, minimal level of dynamics and unstable ones with higher degree of reduction, considerable level of dynamics are selected. Some derivational features define more exactly the division of the Ukrainian resettlement dialects of old and modern formation. The practical value of the research is to use the results of it to study the other dialects of South-Bessarabia.

Key words: Ukrainian resettlement dialect, derivation, noun, the genesis markers, dialectal type, dynamics.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2016 р.

Прийнято до друку 08.11.2016 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.